

Kuti Éva

A nonprofit szektor kialakulása és fejlődésének társadalmi háttere

A harmadik szektor magyarországi fejlődése a kilencvenes évek első felében minden várakozást felülmúlt. A nonprofit szervezetek ezrei jelentek meg szinte egyik napról a másikra, egyaránt meglepetéssel ezeket a törvényhozókat és a kormányzati szakembereket, elméleti elemzőket és gyakorlati irányítókat. De nemcsak a nonprofit szektor robbanásszerű növekedése vár magyarázatra, a magyar társadalom és gazdaság egészében is viharos változások zajlanak. Az „egyszektorú gazdaság” a múlté, s a gazdasági átalakulás a társadalmi mobilitás új veszélyeit és lehetőségeit nyitotta meg mind az egyének, mind a nagyobb társadalmi csoportok előtt. A harmadik szektorban tapasztalható jelenségek aligha értelmezhetőek a nagyobb összefüggések figyelembevételével, a történelmi előzmények és a társadalmi-gazdasági környezet elemző áttekintése nélkül.

A nonprofit szektor fejlődése a kezdetektől az államszocializmus összeomlásáig

Bár a magyar gazdaságban és társadalomban hagyományosan erős központosítási törekvések érvényesültek, az alapítványok és egyesületek fejlődése mégis viszonylag korán megindult. Az öntevékeny szektorra gyakorolt egyházi befolyás számottevő volt ugyan, de uralkodóvá nem tudott válni. A feudális földesurak és a katolikus egyház dominanciájától egyaránt tartó magyar királyok megpróbálták a szabad királyi városok polgárait támogatni. A városoknak nyújtott királyi védelem és kiváltságok hozzájárultak egy olyan polgári réteg kialakulásához, amely képes és hajlandó volt világi szociális intézmények létrehozására. Dokumentumok maradtak fenn például arról a harcról, amelyet Pozsony polgárai egy szerzetesrenddel folytattak 1309-ben a helyi kórház tulajdonjogának megszerzéséért. A 14. és a 15. században a városokban működő világi kórházak és szegényházak finanszírozását döntően adományokból, hagyatékokból és a céhek hozzájárulásából biztosították. Ezek az intézmények igen kevés fizetett alkalmazottat foglalkoztattak, személyzetük nagyrészt önkéntesekből került ki.

A nagy (többségükben végrendelet útján létrehozott) egyházi alapítványok mellett már a 16. században megjelentek a világi alapítványok is. Az alapítványok felügyeletét szabályozó első törvények 1715-ből és 1723-ból származnak. Ezek értelmében az uralkodó vagy az általa kijelölt helytartótanácsi tagok joga volt az alapítványok tevékenységének és gazdálkodásának ellenőrzése. A későbbiekben ezt a jogkört a központi kormány, illetve a megyei és a helyi önkormányzatok kapták meg.

A magánalapítványok és a közszolgálati intézmények közötti partneri viszony már az oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi szolgáltatások állami szektorának korai fejlődési stádiumában kialakult. Ennek illusztrálására az együttműködés hétköznapi példái mellett néhány egészen szélsőséges esetet is említhetünk. A 17. században számos város arra kötelezte gazdagabb polgárait, hogy végrendeletükben pénzt vagy vagyontárgyakat hagyjanak a városi kórházra. Néhány település önkormányzata kifejezetten érvénytelennek nyilvánította azokat a végrendeleteket, amelyek nem emlékeztek meg a helyi jóléti intézményekről. Szintén figyelemre méltó, hogy a jezsuita rend 1773-as megszüntetésekor a kormány nem államosította a rendi birtokokat, hanem „tanulmányi alapot” hozott létre belőlük, amely gyakorlatilag közalapítványként működött.

A magánalapítványok és az állami jóléti intézmények közötti spontán együttműködés egyik példája a József fiúárvaház 1842-es alapítása volt, Pest városában. Az árvaházat a város polgársága adományokból hozta létre, de az épületet a városi hatóság biztosította. A század második felében az ilyen típusú együttműködés széles körben elterjedt. Számos alapítvány, pénzbeli és természetbeni magánadomány járult hozzá állami intézmények fenntartásához: az állami kórházakban működő „alapítványi ágyak”, az iskolákban, egyetemeken, árvaházakban, szeretetotthonokban, menhelyeken található „alapítványi helyek” hétköznapi jelenségeknek számítottak. Az sem volt ritkaság, hogy – éppen fordítva – a kormányzat segítette az anyagi eszközökkel vagy a telek biztosításával az alapítványi formában működő szolgáltató szervezetek létrehozását. Az állam és az alapítványok közötti együttműködés egészen a II. világháborúig viszonylag harmonikusnak mondható.

Korántsem állíthatjuk ugyanezt a kormány és az egyesületek viszonyától, különösen nem az öntevékeny szervezetek fejlődésének első szakaszában. Ellentétben az alapítványokkal, amelyek többségükben a társadalmi problémák (általában helyi szintű) megoldásához járultak hozzá, az egyesületek mint a felvilágosodás eszméinek hirdetői és a nemzeti önállósági törekvések képviselői jelentek meg. Nem véletlen, hogy az egyesületi élet 18. század végi indulásáról szóló információk számottevő része a titkos ügynökök jelentéseiből származik. A Habsburg elnyomástól szenvedő országban az önkéntes szervezetek többsége közvetve vagy közvetlenül, de a politikai, gazdasági és kulturális önállóságért harcolt. Mi sem természetesebb, mint hogy az 1848-49-es szabadságharc leverését követő megtorlás az egyesületeket sem kímélte, szinte valamennyien a megszüntetés, betiltás sorsára jutottak. Az önkényuralom és abszolutizmus korában az osztrák kormányzók semmilyen önkéntes szerveződést nem tűrtek meg. 1858-ig még a Magyar Tudományos Akadémia sem ülésezhetett.

Az egyesületek fejlődése az 1867-es kiegyezés után jelentősen meggyorsult, s a II. világháborúig lényegében töretlen maradt, bár korántsem volt konfliktusmentes. Jogi szabályozásuk egy 1873-as belügyminiszteri rendeleten alapult, s a miniszternek arra is jogot adott, hogy a politikailag veszélyesnek ítélt egyesületek tevékenységét korlátozza, vagy akár be is tiltsa.

A szigorú feltételek ellenére, a két világháború között már majdnem minden társadalmi rétegnek, korosztálynak, szakmai és vallási csoportnak megvoltak a maga egyesületei. Még a baloldali munkásszervezetek, parasztmozgalmak és egyéb politikai okokból elfogadhatatlannak tartott szerveződések is megtalálták a módját, hogy szociális és kulturális célokat valló egyesületeiket a legalitás határain belülre juttassák. Előfordult, hogy az egyesületek a betiltott politikai pártok fedőszervekét működtek, de döntő többségük mégiscsak az volt, aminek látszott: a kialakulóban lévő civil társadalom alapsejtje. Mind a kormányok, mind az egyházak tettek kísérleteket az egyesületi élet befolyásolására, de az öntevékeny szektor egészét egyiküknek sem sikerült ellenőrzése alá vonnia.

Az egyesületek rendkívül fontos társadalmi, politikai és kulturális szerepet játszottak, szolgáltató tevékenységük azonban viszonylag korlátozott volt. Ez részben az állami felelősségvállalás mélyen gyökerező hagyományával, részben a társadalom fejlettségi szintjével függött össze. A két világháború közötti Magyarország népességének háromnegyede falusi életviszonyok közt élt, s a falvakban még működött a szociális és egészségügyi ellátás hagyományos, informális rendszere. A család, a rokonság, a szomszédság és a tágabb közösség többnyire anélkül gondoskodott a szükségét szenvedők ellátásáról, hogy erre külön szervezeteket hozott volna létre. A szegényeket támogató – jórészt városi – jótékonyági egyletek az összes egyesületnek mindössze 6 százalékát tették ki. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy az 1945 előtti Magyarországon az öntevékeny szektornak jelentős súlya volt. Egy statisztikai felvétel szerint 1932-ben az országban 14.365 egyesület működött csaknem 3 millió taggal. (A népesség száma 8.688.000 volt.) Az öntevékeny szervezetek egy része már megkezdte azoknak a csúcsszervezeteknek a kiépítését, amelyek az érdekvédelmi és szolgáltató tevékenység fejlesztését szolgálhatták volna. Ám előbb a háború, majd a kommunista hatalomátvétel hosszú időre véget vetett a nonprofit szektor ígéretes fejlődésének. Az ország elvesztette az aktív korú férfiak, s ezzel a legfontosabb egyesületek tagságának jelentős részét, valamint annak a zsidó polgárságnak a zömét, amely a jótékonyági szervezetekben számarányánál lényegesen nagyobb szerepet játszott. A háborús törekvések és a náci szervezetek támogatása miatt számos öntevékeny csoport és mozgalom kompromittálódott, ezeket egy kormányrendelet rögtön a háború után feloszlatta.

A többi egyesület és alapítvány felszámolása sokkal hosszabb és fájdalmasabb folyamat volt. Az állampolgárokat átnevelésre szoruló, megbízhatatlan és ellenséges tömegnek tekintő kormányok minden olyan szervezettől és mozgalomtól félttek, amelyet nem tudtak teljes ellenőrzésük alatt tartani, így az autonóm szervezetektől természetesen szabadulni igyekeztek. Az alapítványokat felszámolták, az egyesületek többségét feloszlatták, az új öntevékeny szervezetek létrejöttét pedig hatalmi eszközökkel akadályozták meg. A megmaradt egyesületeket és társadalmi szervezeteket teljes párt- és állami ellenőrzés alá vonták.

Az 1956-os forradalom megmutatta az állam és a társadalom közötti szakadék mély-

ségét, ugyanakkor mindkét felet önmérsékletre is tanította. A hatalom nem mert többé a nyílt elnyomás legdurvább eszközeihez nyúlni, s a nyílt lázadás helyett az állampolgárok is az ellenállás „lágyabb”, rejtettebb formáihoz folyamodtak. A kölcsönös bizalmatlanság így kialakult rendszerében a hatóságok a mégoly ártatlannak látszó állampolgári kezdeményezéseket (amatőr színjátszó csoportok, ifjúsági klubok, értelmiségi körök, táncházak stb.) is gyanakodva figyelték ugyan, de betiltani többé nem igen merték, legfeljebb zaklatták őket. Az öntevékeny szervezetek tevékenységi köre és szabadsága – ha nem is egyenletesen – jelentősen bővült.

Az általános gyakorlat és a jogi szabályozás ellentmondásosan alakult. Miközben a gyakorlatban lazult az egyesületek állami ellenőrzése, a szabályozásuk – a korábbi falakat egyre kevésbé respektáló civil kezdeményezésekre reagálva – még szigorodott is. Egy 1970-es kormányrendelet kötelezővé tette az egyesület-szervezési szándék előzetes bejelentését, egy 1980-as rendelet pedig arra is felhatalmazást adott a hatóságoknak, hogy a szervezést megtiltsák, ha a tervezett egyesületet politikailag vagy gazdaságilag veszélyesnek ítélik. Bár nyíltan ritkán éltek vele, e joguk egészen 1989-ig megmaradt.

Alapítványt 1949-től 1987-ig egyáltalán nem lehetett létrehozni, ez az intézmény hiányzott a magyar jogrendszerből. Az adományozásra egyetlen lehetőség maradt: a közérdekű kötelezettségvállalás. Így természetesen nem volt mód az alapítványi szektor egyesületekhez hasonló fokozatos fejlődésére sem. Mégis történtek kísérletek (Soros, Rubik, Honthy „Alapítvány”) a meglévő jogi keretek szétfeszítésére, s ezek számottevően hozzájárultak ahhoz, hogy az alapítvány jogintézménye 1987-ben ismét bekerült a Polgári Törvénykönyvbe.

A nonprofit szervezetek a nyolcvanas években aktív szerepet játszottak a politikai változások előkészítésében. Gyakran előfordult, hogy a hagyományos társadalmi szervezetek és egyesületek kereteiben ellenzéki csoportosulások alakultak ki vagy találtak menedéket, az újonnan létrejött szervezetek egy része pedig már nyíltan vállalta az ellenzéki szerepkört.

A nonprofit szektor fejlődése a politikai rendszerváltozás után

A politikai változások új feltételeket teremtettek. A kihívás mind a korábban kormányzati befolyás alatt álló, mind az ellenzéki szervezetek számára ugyanaz volt: meg kellett találniuk helyüket és szerepüket az új, demokratikus politikai rendszerben és a háromszektoros gazdaságban. Ez a legitimációért, társadalmi elismertségért és anyagi forrásokért folytatott küzdelem annál is inkább nehéz volt, mert a régi nonprofit szervezeteknek nemcsak a harmadik szektor újonnan alakult szervezeteivel, de bizonyos értelemben még az állami nonprofit szolgáltató intézményekkel is fel kellett venniük a versenyt.

Az új identitás kialakításának stratégiája erősen függött a szervezetek jellegétől.

Az egyik lehetséges stratégia a tevékenység depolitizálása, a szolgáltató szerep hang-

súlyozása volt. Ez az út főleg azok számára bizonyult járhatónak (pl. Vöröskereszt, TIT), akinek szolgáltatásai iránt nagy a kielégítetlen kereslet. A múltbeli állami függőség se a szolgáltatások igénybe vevői, se az új hatalom szemében nem számított dicsőségnek, de a hajléktalanok otthonaira, a menekültek ellátására, vagy a nyelviskolákra égető szükség volt, s végső soron ez határozta meg a szolgáltatások megítélését.

A kormánnyal és a politikai pártokkal való kritikátlan együttműködés rövid távon szintén járható útnak tűnt. Nyilvánvalóan ezt a stratégiát választotta néhány egyházi szervezet is, amely a régebbi hatalomnak való teljes behódolását az új hatalom akcióinak zajos támogatásával igyekezett feledtetni.

Végül, alkalmazható volt az ellenkező stratégia is: az előző rendszer szolgálói megjelentek mint harcos érdekvédelmi szervezetek. Ezt a politikai bűvészműtáványt számos szakszervezetnek és munkaadói érdekképviselőnek sikerült végrehajtania.

Csak lélektanilag volt könnyebb a rendszerváltás előtti ellenzéki mozgalom magvát alkotó nonprofit szervezetek helyzete, gyakorlatilag azonban nekik is hasonló problémákkal kellett szembenézniük. Az előttük álló választás számos esetben rendkívül nehéz és fájdalmas volt, mert vezetőik és aktivistáik nemrégiben még barátai, egyenjogú küzdőtársai voltak az újszülött párt- és állami vezetőknek. A hatalomért folyó harc intrikái és kompromisszumai közepette a pártok természetesen azt szerették volna, hogy a holdudvarukba tartozó öntevékeny szervezetek engedelmesen kövessék a mindenkori pártvonalat, vagy elhagyják a politikai küzdőteret. A szervezetek többsége erre hajlott is, de azért akadtak olyan csoportok, amelyek eléggé autonómak voltak ahhoz is, hogy a politikai hatásoktól viszonylag függetlenül folytassák érdekvédelmi tevékenységüket.

Összefoglalva: az államszocializmus évtizedei alatt létrejött nonprofit szervezeteknek új helyet, szerepet, felelősséget és finanszírozási forrást kellett találniuk. Amelyeknek ez sikerült, azoknak az előélete mostanra már nagyrészt feledésbe merült, a többiek pedig többségükben megszűntek. A mai nonprofit szervezetek zöme már nem hurcolja a múltnak ezt a terhét, hiszen vagy a politikai változások sodrában, vagy a rendszerváltozást követően alakult.

Az utolsó évtizedben bekövetkezett viharos fejlődés több tényező szerencsés egybeesésének, és az összes érintett egy irányba ható erőfeszítéseinek köszönhető. A költségvetési intézmények főleg alapítóként mutattak rendkívüli aktivitást. Az állampolgárok és a vállalatok alapítóként és adományozóként egyaránt fontos szerepet vállaltak. A törvényhozók és a kormányzati szervezetek közvetlen állami támogatással, s eleinte nagyvonalúbb, 1992-től már korlátozottabb adókedvezménnyel segítették a szektor fejlődését. Maguk a nonprofit szervezetek pedig mindent megtettek a lehetőségek kiaknázása, a bel- és külföldi támogatók megnyerése, az adókedvezmények kihasználása, szolgáltatásaik bővítése, tevékenységük mennyiségi és minőségi fejlesztése érdekében. Kevés olyan területe van a válsággal küszködő magyar gazdaságnak,

ahol a különböző indíttatású törekvések annyira egy irányba, méghozzá a fejlődés irányába hatottak volna, mint éppen a nonprofit szektorban. Érdeemes megkísérelni a gyors fejlődés háttérében rejlő mozgatóerők szisztematikus áttekintését.

A harmadik szektor reneszánszának társadalmi-gazdasági háttere és mozgatórugói

Visszatérés a trendhez. A rendszerváltás után lezajlott gyors növekedés részben a háború, majd a kommunista hatalomátvétel által megtört fejlődési trendhez való visszatérésként értelmezhető. A többé-kevésbé autonóm öntevékeny szervezeteknek Magyarországon megvannak a gyökerei, s az állampolgárok a legszigorúbb önkényuralom idején sem törődtek teljesen bele szervezeteik és szervezkedési szabadságuk elvesztésébe. Az államszocializmus évtizedei az öntevékenységet részben lefojtották, részben szigorú ellenőrzés alatt tartották, de megsemmisíteni nem tudták. Mihelyst a politikai változások teret nyitottak a spontán szerveződéseknek, százával jelentek meg az egyesületek, klubok, körök, szabadidős és érdekvédelmi szervezetek. Az új egyesületek egy része tudatosan is valamely 1945 előtti önkéntes szervezet utódjának, vagy legalábbis követőjének vallja magát. Tagjaik és tevékenységeik zöme természetesen nem, de a nevük és társadalmi-kulturális funkciójuk sokszor valóban ugyanaz, mint az elődszervezeteké. Esetükben tulajdonképpen nem az kíván magyarázatot, hogy a társadalomszerveződésnek ezek az alapegységei a politikai enyhülés első jelére újraéledtek, hanem inkább az, hogy több évtizedes hiányukat a magyar társadalom (ha komoly torzulások árán is) valahogy át tudta vészeln.

A társadalmi és politikai struktúra átalakulása. A politikai rendszerváltozás mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulást eredményezett. A vagyoni, a politikai hatalom és a gazdasági pozíciók újraelosztásának tétje rendkívül nagy volt. Az egyénekre és egész társadalmi rétegekre egyaránt igaz, hogy a lecsúszás, elszegényedés, kiszolgáltatottá válás veszélye fenyegette őket, s ugyanakkor sohasem álmódott lehetőségek nyíltak meg előttük. Akár a rájuk leselkedő veszélyek ellen akartak védekezni, akár a kínáló lehetőségeket szerették volna megragadni, az embereknek egyaránt szükségük volt arra, hogy szövetségekbe tömörüljenek, akciócsoportokat, érdekvédelmi szervezeteket hozzanak létre.

Az érdekérvényesítési céllal szerveződött egyesületek burjánzása valószínűleg egy evolúciós folyamat kezdetének tekinthető. Ennek során várhatóan kiválasztódnak majd a vállalt funkciók ellátására valóban alkalmas szervezetek, s kialakulnak azok a szövetségek, koalíciók, amelyek képesek lesznek a hatékonyság igényével integrálni a jelenleg igen szétszórta, sokszor egymással párhuzamos próbálkozásokat.

A felgyorsult társadalmi mobilitás szintén hozzájárul az öntevékeny szektor növekedéséhez. Az új társadalmi rétegbe belépők gyakran érzik úgy, hogy régi kötődéseiket lazítani kell (vagy azért, mert azok „randon alulivá váltak”, vagy éppen ellenkezőleg, mert a régi csoport kivetí őket magából), s olyan szervezetekhez kell csatlakozniuk, ahol új osztályuk tagjaival találkozhatnak. Ez még akkor sem mindig könnyű, ha az adott réteg-

Zempléni Múzsza

nek megvannak a hagyományos szervezetei, hiszen ezek ritkán fogadják tárt karokkal a frissen érkezőket. Ha azonban – mint jelenleg Magyarországon – egészen új társadalmi rétegek vannak kialakulóban, akkor nincs is más út, mint új klubok, egyesületek létrehozása. Ezek egy része minden bizonnyal rövid életű lesz, de a kristályosodási folyamatot nem lehet megtakarítani. Amíg a társadalmi mobilitás nyugvópontra nem jut, addig számítani kell a rétegszervezetek számának átmeneti gyarapodására.

A jóléti szolgáltatások krónikus hiánya. Az ingyenesnek és általánosan hozzáférhetőnek deklarált jóléti szolgáltatások állami monopóliuma az államszocialista periódusban szükségképpen idézte elő a szolgáltatások krónikus hiányát és a hozzájutási esélyek differenciálódását. Az állampolgárok ebbe természetesen nem törődte bele, és – jobb lehetőség híján – a második gazdaság bekapcsolásával próbálták enyhíteni a hiányt, javítani a hozzájutási esélyeket. A nonprofit szolgáltatási tevékenység legalább részben a választást követően számos olyan szervezet jött létre, amely változatos módon igyekszik csökkenteni a kielégítetlen keresletet.

Ezeknek a szervezeteknek döntő többsége olyan alapítvány, amely állami intézmények számára próbál adományokat gyűjteni, de akadnak köztük szolgáltató szervezetek is. Magyarországon rendkívül ritkák a jelentős magánvagyonok, igen kevés fogyasztónak áll módjában, hogy nonprofit iskolát, óvodát vagy kórházat alapítson, ha elégedetlen az állami ellátás mennyiségével vagy minőségével. Azt is kevesen engedhetik meg maguknak, hogy a profitorientált szolgáltatók által szabott piaci árakat megfizessék. Sokan hajlandók viszont arra, hogy „önként-

A Koldus

sen” hozzájáruljanak az állami intézmények által nyújtott szolgáltatások színvonalának javításához. Nagyon sok olyan alapítvány van, amelynek kizárólag az a célja, hogy (adókedvezményeket élvező) adományokat gyűjtsön az állami intézmények számára. Az alapítók ezekben az esetekben egyaránt lehetnek maguk az intézmények, vagy szolgáltatásaik igénybe vevői, de az utóbbiak és a többi támogató képviselői majdnem mindig helyet kapnak a kuratóriumban. Ennek megvan az az előnye, hogy nemcsak az intézmények anyagi helyzete javul, hanem bizonyos mértékig a szakmai tevékenységük is fogyasztói ellenőrzés alá kerül, ami hozzásegíthet a jóléti szolgáltatások kereslete és kínálata között tátongó szakadék szűkítéséhez.

Az ilyen típusú alapítványok és a mögöttük álló költségvetési intézmények egy része már átalakult nonprofit szervezetté. Számos jel mutatja, hogy az állami szolgáltató szervezetek (színházak, kórházak, kommunális létesítmények stb.) közhasznú társasággá válása a közeljövőben folytatódhat. Hogy ez az út járható-e, s ha igen, mely szervezetek számára járható, azt a következő évek fejleményei fogják megmutatni.

Az eddigiekben igen kevés magánvállalkozó szánta rá magát nonprofit szolgáltató intézmény létrehozására, ami – egyebek mellett – a szabályozása hézagaival is magyarázható. Az a néhány szolgáltató szervezet, amely az elmúlt években alakult, részben álcázott profitorientált vállalkozás, részben elkötelezett értelmiségiek (tanárok, művészek, könyvtárosok, népművelők, orvosok, szociális munkások stb.) próbálkozása, hogy a szakmai ambícióiknak és lelkiismeretüknek megfelelő munkafeltételeket megteremtsek. Mivel ezek az értelmiségiek többségükben se megfelelő nagyságú tőkével, se vezetési, irányítási, pénzügyi, számviteli gyakorlattal nem rendelkeznek, az általuk létrehozott szervezetek nagyon nehezen érik el a fejlettségnek azt a szintjét, amelyen már nem a működőképesség megőrzésért folytatott harc határozná meg a mindennapokat. Jövőjük és az újabb nonprofit szolgáltatók megjelenése egyaránt erősen függ a kormányzati politikától, beleértve a jogi és gazdasági szabályozás alakulását, a nonprofit szervezetek közvetlen és közvetett állami támogatását, valamint a közszolgáltatások szerződéses formában történő biztosításával kapcsolatos politikát is.

„Áthárított felelősség” és szerkezetváltás. Az utóbbi években a kormányzat alapítóként is, támogatóként is jelentős szerepet játszott a nonprofit szektor fejlődésében. Ez az intenzív támogatás több tényező együttes hatásának köszönhető.

Ezek egyike minden valószínűség szerint a „felelősség áthárításának” szándéka. 1989 után a kormánynak, ha legalább a legalapvetőbb jóléti szolgáltatásokat minden állampolgárnak biztosítani akarta, szűkítenie kellett az ingyenesen vagy nagyon kedvezményesen nyújtott szolgáltatások körét. Ezt a rendkívül fájdalmas és népszerűtlen, de elkerülhetetlen döntést könnyebb volt úgy meghozni, hogy legalább az erre a célra létrehozott nonprofit szervezetek foglalkoztak a szóban forgó problémák kezelésével. Voltak ezen kívül olyan újonnan megjelenő problémák is (például munkanélküliség, környezetszennyezés), amelyek megoldása rövid távon nyilvánvalóan nem várható, de hosszabb távon sem kizárólag az állami intézkedésektől függ. Minden kormány-

nak elemi érdeke, hogy ezeken a területeken megossa a munkát és a felelősséget a nonprofit szervezetekkel, még akkor is, ha ennek az együttműködésnek a nonprofitok erőteljes állami támogatása az „ára”.

A szektor állami támogatásának további indoka a jóléti szolgáltatások társadalmasításának és decentralizálásának általánosan elfogadott szükségessége. Az ilyen célokra rendelkezésre álló erőforrásokat rövid távon nem lehet számottevően növelni, de mód van a felhasználásuk fölötti társadalmi ellenőrzés erősítésére. Az elosztási döntések társadalmasításának igénye mind a fogyasztók, mind a szakmai érdekképviseletek részéről megfogalmazódik. A sokat bírált „állami alapítványok” kuratóriumai által követett támogatási politika aligha tekinthető ugyan valamiféle közakarát megnyilvánulásnak, de valamivel mindenesetre nyitottabb és demokratikusabb, mint a centralizált államigazgatási döntések voltak. A decentralizált rendszer több esélyt kínál a „kívülállóknak”, az új ötletekkel jelentkezőknek, s így hozzájárulhat a jóléti szolgáltatások differenciáltabbá válásához, a tényleges társadalmi igények jobb kielégítéséhez. A törvényhozó és a kormányzati szervezetek egyaránt tudatában vannak a modernizáció és a szerkezetváltoztatás szükségességének. Az is köztudott, hogy ezt a szerkezetváltást a jóléti szolgáltatásokban csak állami közreműködéssel lehet végrehajtani, mert a szükséges erőforrások sem a nonprofit szektornak, sem a szolgáltatások potenciális vásárlóinak nem állnak rendelkezésére. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a nonprofit szervezetek intenzív állami támogatásának háttérében a modernizációs törekvések ugyanúgy ott vannak, mint a felelősség megosztásának szándéka.

A túlélésért folytatott harc. A nonprofit szféra valamennyi szereplőjének meglehetnek, s többnyire meg is vannak a személyes indítékai is. A viharos társadalmi változások körülményei között művészeknek és szakértelmiségieknek, kormányzati tisztségviselőknek és magánvállalkozóknak egyaránt meg kell küzdeniük a túlélésért. Nem csoda hát, ha minden lehetőséget megragadnak, így azokat is, amelyeket a nonprofit szektor kínál.

A személyes indítékok között a legnemesebb szándékok éppúgy fellelhetőek, mint a legpörébb profitmotívumok. Az értelmiség nagy része egyszerűen folytatni vagy fejleszteni akarja az oktatás, kultúra, egészségügy, szociális gondozás, környezetvédelem stb. területén folytatott szakmai tevékenységét. A nonprofit szervezeti formák és segítségükkel megszerezhető pótlólagos források (adományok, állami támogatások, adókedvezmények) a mentőöv szerepét játsszák számos olyan intézmény életében, amelyeket a gazdasági és politikai változások a megszűnés szélére sodortak. Ugyanez érvényes jó néhány olyan emberre, akinek megingott a korábbi pozíciója. A nagy adományozó alapítványok kuratóriumában vállalt szerep a politikai elit számára az egyik legbiztosabb módja a redisztribúciós hatalom megtartásának.

A vállalkozók egy részének indítékai sokkal egyszerűbbek: ők azért hoznak létre alapítványokat, hogy így elkerüljék az adófizetést, s vállalkozásukat jövedelmezőbbé,

vagy esetleg csak életképessé tegyék. A menedzsereknek és munkavállalóknak nyújtott természetbeni juttatásokat is egy vállalati alapítványon keresztül lehet a „legolcsóbban” növelni. Gyakran a költségvetési intézmények mellett működő alapítványok egyik funkciója is az, hogy a szolgáltatási díjak valamilyen hányadát adókedvezményeket élvező adománynak álcázzák.

Mindezekben a visszaéléseken természetesen fel lehet háborodni, s mindenképpen indokolt azokat a szabályozási megoldásokat és ellenőrzési mechanizmusokat keresni, amelyek segítségével a visszaélések megelőzhetőek. Ami nem indokolt, az a sommás ítélet, s az erre alapozott, a szektor egészét sújtó „megtorlás”, a támogatások és kedvezmények globális csökkentése. Ezt elkerülendő nemcsak a hatóságoktól várható el, hogy árnyalt helyzetelemzésen alapuló döntésekre törekedjenek, hanem maguknak a nonprofit szervezeteknek is lépéseket kellene tenniük az etikai normák kidolgozása és betartása, valamint a szektor érdekvédelmének megszervezése irányába.

Irodalom

Balázs Magdolna: *Az alapítványi élet indulása Magyarországon = Esély*, 1991. 1. szám

Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok*, Bibliotheca Kiadó, 1957

Bocz János – Gyulavári Antal – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Géza – Sebestyén István: *Nonprofit szervezetek Magyarországon*, KSH, 1993

Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74. szám*, 1936

Egyesületek Magyarországon 1989, KSH, 1991

Gayer Gyuláné: *A Zöldkereszt a „produktív” szociálpolitikai koncepció része*, in: *Alkohológiai Füzetek 12. szám*, 1991

Gerlóczy Gyula: *A közegészségügy szerepe a nemzetgazdaságban*, Franklin, 1991

Hahn Géza: *A magyar egészségügy története*, Medicina Könyvkiadó, 1960

Harangi László: *Az öntevékeny szervezetek szerepe Magyarországon*, Művelődéskutató Intézet, 1986

Harsányi László – Kuti Éva: *A nonprofit szervezetek lehetséges szerepe a tudományos kutatás területén (Fogalmi és szabályozási kérdések)*, in: *Háttér tanulmányok, MTA Kutatás- és Szervezetelemző Intézet*, 1991

Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*, Magvető Könyvkiadó, 1975

Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-1900-ig*, Könyvértékesítő Vállalat, 1985

Kecskés László: *Az alapítványi jog fejlődése = Magyar Jog*, 1988. 2. szám

Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai I-III*, Művelődéskutató Intézet, 1986

Kuti Éva: *A nonprofit elméletek és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon = Közgazdasági Szemle*, 1991. 1. szám

Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1934

Manchin Róbert – Szelényi Iván: *Gazdasági és jóléti redisztribúció az államszocializmusban = Medvetánc*, 1986. 3-4. szám

Sárközi Tamás: *Az alapítványok jogi szabályozása Magyarországon*, in: Kuti Éva (szerk.) *Alapítványi Almanach, Magyarországi Alapítványok Szövetsége, Selyemgombolyító Rt*, 1991

Szabó Lajos: *A megújuló egyesületek működésének szabályai*, Agrárinformációs Vállalat, 1989